

СВЕТИ САВА У НАРОДНИМ ПРИПОВЕТКАМА

Колико је Свети Сава у српском народу био популаран, показује, поред осталих ствари, и чињеница да су се за његову личност врло радо, и свакако врло рано, почели везивати мотиви из народних приповедака, приповедни мотиви, који се, иначе, јављају анонимно, и не познају ни географске ни хронолошке границе. Такви „приповедни“ мотиви, у светосавској традицији, многобројни су, и заслужују да се у засебном раду покупе и проуче. Да бисмо показали колико је такав један рад потребан, и колико су за њега изгледи повољни, скренућемо овде пажњу на мотиве у свега три приповетке, одмах у почетку познатог Ћоровићевог зборника („Свети Сава у народном предању, спремио Владимир Ћоровић. Београд 1927“), под бројевима 2 („Свети Саво и Свети Паво“), 3 („Свети Сава брани хришћанску вјеру“), и 4 („Свети Сава, мачка и ријека Сава“). Оне су занимљиве већ и због тога што спадају међу најпознатије народне приповетке о Светоме Сави: за једну од њих (варијанту Ћоровићеве приповетке № 3) каже Коста Ковачевић (Б. Вила 12,1897,169) да је то „управо опћа прича, јер је мало који тежак не зна приповиједати“.

У свима споменутим приповеткама — а такође и у варијанти Б. Вила о. с. — јавља се нарочито један заједнички

мотив — то је мотив Хвитингтонове мачке (о коме в. Antti Aarne, Verzeichnis der Märchentypen, Helsinki, 1910, FFCommunications 3, № 1651; Bolte-Polivka, Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm, Leipzig, 1915, 2, стр. 70 и дд.) Свети Сава кренуо се на пут и дошао у „мрачну земљу“, или у „пустињу“; ту је на конаку наишао на много мишева, који су чинили читаву пустош и против којих се домаћин узалуд борио; и онда је пустио мачку коју је са собом носио (или коју је створио од своје рукавице), и ова је све мишеве подавила. Свети Сава је на крају добио своју награду (благослов, или обећање да његов противник неће више ширити јерес). Једну приповетку са оваквим мотивом (али без везе са Светим Савом) забележио је Вук од Грује Механџића (Вук, Српске народне приповијетке № 7 „Права се мука не да сакрити“); другу једну забележио је, у Ћуприји, Милан Ј. Мајзнер (Срп. Етн. Зборн. 50, 1934, 113 № 17 „Човек се провлачи“). Варијанте у књижевностима других народа спомињу Bolte-Polivka, l. c. В. такође и Ћоровић, о. с. 238. Мотив „Хвитингтонове мачке“, у приповеткама о којима је реч, један је од најјаче наглашених; он управо и везује те приповетке у једну групу.

Тај мотив није можда дошао случајно, с обзиром на то да се јавља у приповеткама у којима је главни предмет путовање Светога Саве у „мрачну земљу“. „Мрачна земља“, овде, у ствари је доњи или „онај“ свет. То је јасно најпре због тога што је она земља м р а к а, а ми знамо да се међу свима особинама доњег света ни једна, у митовима и веровањима индоевропских и семитских народа, не наглашује тако јако као да је у њему вечити мрак, *rigida crassa caligo inferum* (Cic. Tusc. 1,37). Друго, да је „мрачна земља“ доиста доњи или „онај“ свет, доказује нам и присуство многобројних мишева, који свакако нису случајно ту. Не треба, наиме, заборавити да су мишеви „сеновите“ животиње, *Seelentiere*, инкарнације душа. То потврђују и наша и туђа веровања и обичаји. Света Гертруда, на пример, код које се задржавају душе кад из тела изиђу, слика се увек са два миша (Grohmann, Apollo Smintheus und die Bedeutung der Mäuse in der Mythologie der Indogermanen. Prag, 1862, 35). Када је немилостиви владика — у циклусу скаски о „кули мишева“, каква је, на пример, *Mäuseturm* у Рајни код Бингена — затворио сиро-

махе у амбар и овај онда запалио, навалили су на владикау безбројни мишеви: то су све биле душе изгорелих сиромаха (Heinz Hungerland, *Die verschollene Osnabrücker Mäusesage*, Osnabrück, 1924, 357 илд.). Сазвежђе „кумовска слама“, за које многи народи, нарочито индоевропски, верују да је пут којим душе иду на небо (упор. Guilelmus Gundel, *De stellarum appellatione et religione Romana*, Giessen, 1907, 152, и J. Grimm, *Deutsche Mythologie* 331) у неким језицима, на пример у руском (в. Hapuš Máchal, *Nákres slovanského bájesloví*, Praha, 1891, 61) назива „мишји пут“. И Чеси и Немци верују да душа из заспалог човека може изићи у облику миша (в. места покупљена Глас С.К. Академије 153 (77), 1933, 31). Чеси верују да се предак (didko; did; diod) јавља у облику миша (Máchal, *Nákres* 97). И у српским веровањима има потврда да је миш сеновита животиња. Вампир — дакле мртав човек — излази из гроба у облику миша (Гласник Зем. Муз. 11, 1899, 701); у миша се вампир претвара и кад га погоде из пушке (ibidem 704), или иначе, кад тражи да се извуче из какве неприлике (упор. Зборн. за нар. жив. и обич. Ј. Слав. 10, 1905, 252). У миша може се претворити и ђаво (упор. Гласник Зем. Муз. 11, 1899, 706), а за ђавола знамо да је често исто што и инканирани покојник или предак (в. Глас I. с.) Најзад, важна је чињеница да су се у нашој старинској религији јесенске задушнице називале мишјим даном (Глас I. с. 32 илд.). Мишеви у „мрачној земљи“ вероватно су дакле сеновити мишеви, форме, *mutatae formae*, које душа узима после смрти, и њихово присуство доказује да је „мрачна земља“ доиста доњи свет. Код таквог стања ствари није никакво чудо што је народни приповедач, према познатој пракси да се приповетке преправљају и допуњавају појединим лутајућим мотивима, по асоцијацији идеја унео, зато што је реч о земљи „мишева“, и мотив о Хвитингтоновој мачки. Видели смо у осталом (мало раније) да је тај мотив нашем народу био већ познат.

Мотив Хвитингтонове мачке, ма да је у овој групи приповедака јако истакнут, ипак је само један детаљ и ништа више. Главна радња међутим јесте сам пут у „мрачну земљу“, дакле у доњи свет. У вези с тим може се сада поставити питање о постанку ове приче, или о њеним изворима. Ту имамо да наша испитивања упутимо у два правца. Непосредни или, тач-

није, најближи образац наћи ћемо у средњевековној српској књижевности. Ту нас упућује, на пример, мотив о везивању ждребади на уласку у „мрачну земљу“. У причи Ћоровић № 2 каже се: „Свети Сава, кад пође тамо (— у мрачну земљу) поведе собом... кобилу, која је имала ждријебе. Ждријебе веже на вратима мрачне земље, кад се буде враћао, да кобила нађе лакше прави пут“. У своме речнику s. v. „тама“ каже Вук: „Приповиједа се како је некакав цар дошавши с војском на крај свијета, пошао у тамни вилајет, гдје се никад ништа не види; не знајући како ће се натраг вратити, остави онђе ждребад од кобила, да би их кобиле из оне помрчине извеле“... За причу о „тамном вилајету“ утврдио је још Стојан Новаковић да води порекло из романа о Александру Великом, који је у средњем веку и у нашој књижевности био познат и јако популаран (Ст. Новаковић, Приповетка о Александру Великом у старој српској књижевности, Београд, 1878, Гласник Српског Ученог Друштва 9, стр. XXVIII; упор. такође и Павле Поповић, Преглед српске књижевности §§ 11 и 62; В. Ћоровић, Свети Сава у народном предању, стр. 238. У Аусфелдовој редакцији преведеног грчког текста налази се овај мотив у 39. глави II књиге: Adolf Ausfeld, Der griechische Alexanderroman, Leipzig, 1907, стр. 83 ид). У детаљнију анализу није потребно улазити: јасно је да споменута група приповедака има за свој најближи извор средњевековни роман о Александру Великом.

Међутим, то није и једини извор. Независно од Александровог романа, и много раније од њега, постојао је, и код индоевропских и код семитских народа, велики циклус митова о силаску овог или оног божанства или хероја у доњи свет, или уопште о идењу на онај свет. У доњи свет силази, још у вавилонској народној књижевности, Астарта; код Грка Одисеј, Орфеј, Херкул; код Римљана Енеја. Састави у стиховима и прози, уметнички и народни, у којима се описује такав *κατάβασις* или *descensus ad inferos*, у старој књижевности, многобројни су (добру ориентацију даје Гоншињец, у енциклопедији Pauly-Wissowa s. v. Katabasis). Понеки од догађаја у тим митовима пренесени су и на Александра Великог, и дали материјала за његов роман. Митови о таквом „катавасису“ морали су постојати и у далекој српској старини; последњи оригинални остаци дају се, на пример, извући из извесних песама о Краљевићу Марку (о чему мислимо да говоримо на

другом месту). И у споменутим приповеткама о Светом Сави могу се уочити извесни детаљи који су од Александровог романа независни, али који су сигурно остаци неког старинског нашег катавасиса. На пример, у причи Ћоровић № 2 наводи се као разлог Савиног пута у „мрачну земљу“ то што је Свети Павле, кад је у ту земљу побегао, проклео овај горњи свет, „тако да се... не може ништа множити ни плодити“, па се Свети Сава кренуо на пут зато „да скине клетву... и да измами благослов“. Таква мотивација Савиног катавасиса није, разуме се, узета из Александровог романа, јер Александар, према том роману, иде у „тамни вилајет“ из сасвим других разлога, у првом реду из радозналости, или да би нашао воду живота; али нам баш та мотивација сведочи да ми овде имамо старински мит, за који ћемо наћи потврде и паралеле у митовима из Астартиног и Димитриног циклуса. Уосталом, као што ћемо одмах видети, та мотивација није једина. Приповетка Ћоровић № 4 почиње овако: „Свети Саво... чује да му је отац умро. Саво помисли у себи: Види шта би — отац ми умрије, а није ми оставио благослова. Лијепо се смисли да оде... и да се помоли Богу на очевом гробу. Тако и уради. Обиђе браћу и поклони се очеву гробу. Опростивши се с браћом, крену у свијет да мало пропутује у жалости. Тако путујући... дође... у неку пустињу...“ Овај увод требало би да буде образложење за пут Светога Саве у земљу мишева (дакле у „доњи свет“), али је то образложење невероватно, и наивно у исти мах: очевидно је да је у ранијем обрасцу ове приповетке причано како је јунак приповетке ишао у доњи свет да би од свог оца добио благослов (такву мотивацију — одлазак у „мрачну земљу“ ради доношења благослова — и налазимо ми, доиста, у приповеткама Ћоровић № 2, и В. Вила 12,1897,168 ид), и то нас упућује на катавасис типа шесте песме Енеиде, а донекле и једанаесте песме Одисеје, и песме о Гилгамешу. Очевидно је дакле да ми у споменутој групи прича имамо, поред утицаја Александровог романа, још и фрагмената из ко зна којих старинских српских катавасиса.

На осталим приповедним мотивима, у приповеткама о којима је реч, нећемо се овде нарочито задржавати, него ћемо их само регистровати. Мотив магичног бегства (Ћоровић 2: „Онда Свети Саво... узјаше на кобилу... те наже

бјежати. Свети Павле . . . потече за њим у поћеру. Пошто се Свети Саво помоли Богу, створи се оструга, те се Свети Паво у њу запетља. По том се опет Свети Саво помоли Богу, те Бог пусти велику воду . . . Тако га Свети Паво не може достигнути“; упор. такође и № 4) јавља се иначе у многим приповеткама, и нашим и туђим: упор., на пример, Срп. Етн. Зборн. 41, 1927, 503 ид; 589; и *Volte-Polivka* 2, 140 ид. У приповетки Ћоровић № 2 мотив је измењен у духу хришћанске религије, и метаморфозе при бежању немају више „магични“ карактер. — Животињски атрибути на глави хришћанског отпадника, у приповетки Ћоровић № 2 („Кад свети Паво почне бријати браду, пред њега је падала златна длака, а на бради обријаној ницала је свака длака, као пасија, мачија, крмећа, и свака друга“) има своју паралелу у нашим приповеткама *Дукљановог* типа, у који спада и позната прича о цару Тројану са козјим ушима (Вук Прип. 39), и о коме в. исцрпну литературу у П. Поповића, Преглед § 62 (напомене), и Милана Ј. Мајзнера, Срп. Етн. Зборн. 50, 1934, 143 ид. Овај мотив ограничен је на западну половину српских крајева, нарочито на Босну (упор. и М. Ј. Мајзнер о. с. 97 и 125, и Jagić-Köhler, *Eine Midas-Sage in bosnischer Fassung*, *Archiv f. slav. Philol.* 14, 1892 148 идд. — Мотив о стварању мачке из рукавице (Ћоровић № 4 „Свети Саво помоли се Богу, скиде рукавицу с руке, баци је, а од ње се створи мачка“) јавља се и у приповетки „Свети Сава спасава владиду“, из Запаља код Ниша (Б. Вила 12, 1897, 134 = Ћоровић № 21). У Ћоровићевом коментару скренута је пажња на паралеле (руска, пољска, мађарска, летонска, чак и једна црначка) у Oskar Dähnhardt, *Natursagen*, Leipzig, 1907, 273 идд; упор. и *Zeitschr. d. Ver. f. Volkskunde* 16, 1906, 379 ид). Рукавица се иначе није можда случајно нашла на руци Светога Саве, већ она спада у његова инсигнија; народ често прича о рукавицама Светога Саве (мотив о крађи његових рукавица и казна за то јавља се у неколиким легендама, в. примере у Ћоровића стр. 75).

Као што се из ових неколико примера види, традиција о Светоме Сави нарасла је и веома се развила под утицајем народних приповедака. Личност његова из ко зна каквих и ко зна коликих разлога показала се, и у области народне митологије и умотворна уопште, као изванредно привлачна —

још један разлог више за веровање да светосавска традиција у испитивањима наше митске прошлости има да послужи као полазна тачка.

Веселин Чајкановић

НАПОМЕНЕ

(¹) „Приповедни мотив“ је Märchenmotiv, то јест, „die kleinste, in sich abgeschlossene literarische Einheit“ (Gressmann), у „женским“ и „мушким“ (упор, Вуков предговор) народним приповеткама, и у једном извесном броју шаљивих приповедака. Тај српски технички израз (без кога се наука о народним умотворинама не може ни замислити, и који сам годинама узалуд тражио) изабрао сам према пријатељском предлогу Г. Павла Поповића, професора нашег универзитета, и Г. Ђорђа Хорака, професора прашког универзитета, и познатог стручњака за народне приповетке.

(²) Докуменат има безбројно. Реч за доњи свет, код Асираца, значи „место на коме се не види“; такво значење имала је (или га је народна етимологија претпостављала) првобитно, можда, и грчка реч Ἅιδης (упор. Walther Prellwitz, Etymologisches Wörterbuch d. griech. Sprache s. v.) — у сваком случају атрибути бога доњег света, αἰδηλος, ἀλάμπετος, ἀναύγητος, ἔννευχος, ἐρεμνός, κελαινότατος, ζοφερός треба да значе да је његова област доиста мрачна. Упор. о свему и Gruppe-Pfister, у W. H. Roscher, Ausführl. Lex. d. gr. u. röm. Mythol. 6,63. И становници доњег света, због тога, црне су боје; то је био разлог да се они, у веровањима и умотворинама многих народа, замишљају као Арапи или Етиопљани, в. примере у енциклопедији Pauly-Wissowa, у чланку Katabasis (од Гоншинјеца); даље, на пример, В. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, Leipzig, 1871, 184 и 188; М. Lambert, Albanische Märchen, Wien, 1922, 44 и 46; Hans Naumann, Primitive Gemeinschaftskultur, Jena, 1921, 47 и дд. О Арапима. Циганима, ојачарима, који у веровањима и умотворинама нашег народа могу бити бића с онога света, упор. Годишњица Н. Чуп. 41,1932,195 и д. Ђаво из наше народне религије због тога је црн што је демон доњег света, упор. Hans Naumann, о. с. 49: исто онако као и хтонички демон Еурином,

ход Грка о коме в. Pausan. 10, 28, 7 („κυανοῦ τὴν χροάν μεταξὺ ἐστὶ καὶ μέλανος“).

(³) О њиховом религијско-историјском значају упор. Albrecht Dieterich, *Der Ritus der verhüllten Hände*, Kleine Schriften, Leipzig-Berlin, 1911, 440 и дд; о рукавицама као епископским инсигнијама упор. Joseph Braun, *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient*. Freiburg im Breisgau, 1907, стр. 359 и дд., и Н. Leclercq, чланак *Gants* у *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (VI, 614 и дд.).
